

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА
И ПЕРСПЕКТИВЕ
РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXXV

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 40

COMMITTEE FOR THE STUDY OF THE LIFE
AND CUSTOMS OF THE ROMA

PRESERVATION, SAFEGUARDING
AND PROSPECTS OF THE ROMANI
LANGUAGE IN SERBIA

PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON OCTOBER 20–21, 2016

Accepted for publication at the 6th Session of the Department of Social Sciences,
held on June 1, 2018, after being reviewed by Academicians *Tibor Varady*, Professors
Ranko Bugarski, *Dragoljub B. Đorđević*, *Ivana Vučina Simović*, *Ana Jovanović*, *Maja*
Miličević Petrović, *Dragan Todorović*, *Sanja Zlatanović*, PhD, *Stana Ristić*, PhD,
Mirjana Mirić, PhD

E d i t o r s

Academician TIBOR VARADY
BILJANA SIKIMIĆ, PhD

B E L G R A D E 2 0 1 8

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 40

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА И ПЕРСПЕКТИВЕ РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА

ОДРЖАНОГ 20–21. ОКТОБРА 2016.

Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука 1. јуна 2018. године
на основу рецензија академика *Тибора Варадија*, професора *Ранка Бугарског*,
Драгољуба Б. Ђорђевића, *Иване Вучина Симовић*, *Ане Јовановић*, *Маје Миличевић*
Петровић, *Драгана Тодоровића*, др *Сање Златановић*, др *Стане Ристић*, др
Мирјане Мирић

У р е д н и ц и

академик ТИБОР ВАРАДИ

др БИЉАНА СИКИМИЋ

Б Е О Г Р А Д 2 0 1 8

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Коректура
Невена Ђурђевић

Технички уредник
Никола Стевановић

Тираж
300 примерака

Штампа
Colorgrafx, Београд

© Српска академија наука и уметности 2018

САДРЖАЈ

Предговор – Тибор Варади, Биљана Сикимић	7
Горан Башић, <i>Право на службену употребу језика националних мањина у Републици Србији – перспективе ромског</i>	13
Goran Bašić, <i>The right to official use of languages of national minorities in the Republic of Serbia – Prospects of Romani</i>	30
Баја Лукин Сaitовић, <i>Ромски језик: актуелни процеси стандардизације у Србији</i>	31
Baja Lukin Saitović, <i>Romani: Current standardization processes in Serbia</i>	44
Ljatif Demir, <i>Romski jezik u 21. stoljeću: u labirintu varijeteta ili novim putem ka (re)standardizaciji</i>	45
Ljatif Demir, <i>Romani language in 21st century: the Labyrinth of Varieties or the new road toward (re)standardization</i>	65
Marcel Courthiade, <i>Consolidating the standardization of the Rromani language – past, present, future, in respect of dialectal diversity while granting easy worldwide communication in mother tongue</i>	67
Марсел Куртијаде, <i>Консолидација стандардизације ромског језика – прошлост, садашњост, будућност уз поштовање дијалекатског диверзитета и омогућавање једноставне комуникације на матерњем језику широм света</i>	105
Хедина Тахировић-Сијерчић, <i>Могућности очувања лингвистичке виталности ромског језика</i>	111
Hedina Tahirović-Sijerčić, <i>Possibilities for preserving the Romani language vitality</i>	130

Игор Лакић, <i>Ромски језик у Црној Гори – стање и перспективе</i>	131
Igor Lakić, <i>Romani language in Montenegro – state of art and perspectives</i>	141
Вера Клопчић, <i>Положај и употреба ромског језика у систему образовања и у медијима у Словенији</i>	143
Vera Klopčič, <i>The position and use of the Romani language in the education system and in the media in Slovenia</i>	154
Јелена Филиповић, Јулијана Вучо, <i>Зашто немамо српско-ромску билингвалну наставу у школама у Србији: у прилог поимању адитивне билингвалне наставе као друштвеног капитала</i>	155
Jelena Filipović, Julijana Vučo, <i>Why don't we have Serbian-Romani bilingual education in Serbia: towards an additive bilingual education as social capital</i>	174
Masako Watabe, <i>The NooJ Approach of Automatic Language Processing as a Tool for Systematization of Rromani Grammar in Both Description and Formal Teaching</i>	175
Масако Ватабе, <i>NooJ приступ аутоматској језичкој обради као алатка за систематизацију ромске граматике у опису и формалној настави</i>	201
Свенка Савић, <i>Корпус(на) лингвистика и ромологија у Србији</i>	203
Svenka Savić, <i>Corpus Linguistics and Romology in Serbia</i>	223
Светлана Ћирковић, <i>Савремена лингвистичка истраживања ромских говора у Србији</i>	229
Svetlana Ćirković, <i>Contemporary linguistic research of Romani language in Serbia</i>	251
Љубица Ђурић, <i>Ромолошка лексикографија у Србији: стање и доступност</i>	253
Ljubica Đurić, <i>Romani lexicography in Serbia: state of the art and availability</i>	270
Рајко Ђурић, <i>Ромски модални глаголи, нека отворена питања</i>	271
Rajko Đurić, <i>Romani modal verbs – some open questions</i>	282
Биљана Сикимић, <i>О говору београдских Рома крајем 19. века: Дејвид МекРичи</i>	283
Biljana Sikimić, <i>On Belgrade Roma vernacular at the end of the 19th century: David MacRitchie</i>	308
Анамарија Сореску Маринковић, <i>Панчевачки Роми Габори: вера и језик вере</i>	309
Annemarie Sorescu-Marinković, <i>Gabori Roma of Pančevo: Faith and the language of faith</i>	326

ПРЕДГОВОР

Српска академија наука и уметности и њен Одбор за проучавање живота и обичаја Рома Одељења друштвених наука на скуповима и трибинама посвећеним Ромима редовно се баве и питањима ромског језика и језика Рома. Тако је у тематским зборницима радова, почевши од 1992. године до данас, увек било места за лингвистичке студије или студије које су се из угла других хуманистичких дисциплина на неки начин дотицале и лингвистичких тема. Зборник радова *Очување, заштита и перспективе ромског језика у Србији* – у целини је посвећен ромском језику и први је такав у издањима Одбора.

У првом објављеном зборнику Академијиног Одбора за проучавање живота и обичаја Рома *Развитак Рома у Југославији. Проблеми и тенденције* (М. Мацура, ур.) (Београд: САНУ, 1992) објављене су лингвистичке студије Марсела Куртијадеа, Јанардан Синга Патаније и Шаипа Јусуфа. У следећем по реду зборнику *Друштвене промене и положај Рома* (М. Мацура, А. Митровић, ур.) (Београд: САНУ, 1993), није било лингвистичких радова.

Зборник *Цигани/Роми у прошлости и данас* (М. Мацура, ур.) (Београд: САНУ, 2000), објавио је радове са трећег по реду ромолошког скупа, одржаног 1996. Овај зборник садржи посебно поглавље посвећено теми „Језик и образовање“, у оквиру које су и две лингвистичке студије: Трифуна Димића и Ибрахима Османија. Уводну реч за зборник написао је лингвиста Павле Ивић (стр. 5–7). Два кључна питања која ова студија покреће и сада су, после више од двадесет година, актуелна у савременој ромологији. Први став Павла Ивића тиче се стандардизације ромског језика и имплицитно указује на званичан став лингвиста у Србији крајем 20. века:

Учење стандардног ромског, који неизбежно мора садржати мноштво импровизованих речи из цивилизацијске и апстрактне сфере, стављаће

сваког појединца пред озбиљан задатак, знатно тежи од учења стандардног језика средине, који се не мора посебно савладавати, него се, пошто испуњава човеково окружење, из њега неосетно упија у човека. (...) Ромски језик је од свих језика најмање подесан за амбициозну, друштвено релевантну стандардизацију. Нема изгледа да би неки ромски стандардни језик, било општи или регионални, могао постати заједнички комуникациони медиј Рома у Европи, или у некој европској земљи. (...) Бојим се да би наметање неког ромског стандардног језика у школама могло само отежати ионако не баш једноставан процес школовања ромске деце.

Лингвистичка ромологија, бележи даље Павле Ивић, веома је захвално поље истраживања: она од истраживача захтева вансеријска знања која превазилазе оквире опште и посебне лингвистике, њој се као науци предвиђа лепа будућност. Друго питање тицало се односа дијалеката и стандарда:

Управо оне околности које отежавају његову стандардизацију чине га фасцинантним предметом лингвистичких истраживања. Када наука буде располагала подробним описима свих ромских дијалеката, то ће омогућити да се утврде њихове сличности и разлике, да се реконструишу путеви и донекле хронологија њиховог гранања. (...) једном речју, за лингвистичка проучавања језичка ситуација европских Рома остаће елдорадо.

После скоро десетогодишње паузе, следећи зборник у овом низу *Друштвене науке о Ромима у Србији* (Београд: САНУ, 2007) објављује и радове нове генерације лингвиста – Биљане Сикимић, Светлане Ћирковић и Мирјане Мандић. У још једном зборнику са скупа *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције* (Београд: САНУ, 2012) већ у наслову се појављује „језик“ као једна од основних тема, па садржи и четири лингвистичка рада: Игора Лакића, Биљане Сикимић, Петра Радосављевића и Анамарије Сореску Маринковић, ови радови се тичу како ромског језика, тако и румунског којим говоре Бањаша. У зборнику *Прилози стратегији унапређења положаја Рома* (Т. Варади, Д. Б. Ђорђевић, Г. Башић, ур.) (Београд: САНУ и Заштитник грађана Републике Србије, 2014), рад о румунофоним Бањашима објављује Анамарија Сореску Маринковић. У зборнику *Роми Србије у XXI веку* (Т. Варади, ур.) (Београд: САНУ, 2018), могу се наћи и лингвистички радови Марсела Куртијадеа (о стандардизацији ромског језика) и Биљане Сикимић (о спорном идентитету Ковача у Санџаку).

Тек радови настали у 21. веку отварају питање изједначавања ромског језика и језика којим говоре Роми, што даље, са своје стране, отвара још једно широко дискутовано питање – ко су све Роми у Србији и које све језике говоре као свој први и други језик (будући

да постоји широко прихваћен став, како у академској заједници, тако и међу ромским активистима, да су сви Роми у Србији – двојезични). Ситуација је у пракси ипак сложенија: двојезични или вишејезични су сви Роми осим оних који су већ напустили ромски језик, било да су у питању целе заједнице или само поједине породице.

Сви ови радови, мада садрже вредне научне увиде, у целини узевши ипак не дају репрезентативну слику о стању ромског језика у Србији, нити су довољни да се може говорити о постојању ромолошке лингвистике као развијене дисциплине у Србији.

Одбор за проучавање живота и обичаја Рома САНУ покушао је да, прво организацијом међународног научног скупа „Очување, заштита и перспективе ромског језика у Србији“ у Београду 21–22. 10. 2016, и сада издавањем тематског зборника радова под истим именом, допринесе афирмацији ромологије у Србији и да представи реално стање у заштити ромског језика. На скупу је било изложено 18 радова, од којих се 15 објављује у овом зборнику.

Идеја организатора скупа била је да окупи истраживаче који би изложили своје ставове на основу актуелног пресека стања у заштити ромског језика и унапред понуђеног сета питања. Скуп је остао отворен и за теме ван задатог оквира које су као актуелне предложили сами истраживачи. Међу темама је и листа угрожених језика Унеска која класификује ромски језик у Србији као „дефинитивно угрожен“ (*definitely endangered*). У целом свету, према проценама Унеска, има око три и по милиона говорника ромског језика. Међутим, у Србији не постоје тачни научни подаци о броју говорника ромског језика, нити о стању његове социолингвистичке виталности. Не постоје ни тачни научни подаци о ромским дијалектима и локалним говорима (о броју говорника и географским ареалима). Не постоје ни тачни подаци о Ромима мигрантима и стању њиховог језика, као ни увиди у социолингвистичку ситуацију репатрираних Рома.

Организатори су желели да радови на скупу предложе основне мере заштите. Међу такве мере спадало би, на пример, снимање локалних говора и њихово мапирање, а у следећој фази постављање базе података о ромским говорима. База података би укључивала усмене и писане изворе како за све дијалекте, тако и за ромски стандард. Поставило се и питање конкретних начина обједињавања свих постојећих, већ обављених истраживања, у једну централну базу података и умрежавање истраживача. Организатори су имали у виду чињеницу да у Србији не постоји Завод за културу Рома, који би могао да буде носилац таквог посла, као и да је број компетентних истраживача веома мали. Очекивало се да скуп иницира оспособљавање тима истраживача који би могли да обаве сложене теренске задатке (дијалектолошке и социолингвистичке природе), а који би истовремено радили на другим обли-

цима очувања ромског језика, пре свега у настави. Жеља је била да се на основу радова помогне увођењу ромског језика и културе на академском нивоу у оквиру факултетских наставних планова и програма.

Још један од циљева скупа било је стицање увида у лингвистичка истраживања ромских говора у Србији и мапирање свих варијаната ромских говора уз евентуалну процену броја говорника сваког од њих. Други постављени циљ била је подршка академској настави ромског језика: успостављање консензуса око језичког стандарда, преглед постојећих искустава у настави ромског језика и препоруке за савремену методiku наставе ромског језика као матерњег и нематерњег и, посебно, српског као нематерњег језика репатрираних Рома.

Учесницима скупа биле су предложене следеће оквирне теме: Ромски говори у Србији: дијалектолошки и социолингвистички увиди, Граматички опис ромског језика, Документовање ромских говора у Србији, Лингвистичка виталност ромског језика у Србији, Језичка политика у Србији о ромском језику, Инструменти заштите ромских говора у Србији, Ромски стандардни језик у Србији, Настава ромског језика на свим образовним нивоима, Ромски као нематерњи језик и Ромски језички пејзаж (*linguistic landscape*). А како је увид у стање заштите ромског језика у земљама у региону неопходан да би се боље осветлила ситуација у Србији, на скуп су били позвани и истраживачи из Босне и Херцеговине, Мађарске, Словеније, Хрватске и Црне Горе, уз истраживаче који су омогућили увиде у европске и светске оквире заштите ромског језика.

Зборник радова је уреднички обликован према научним изазовима које су понудили сами радови. У оквиру језичке политике посебно се издвајају радови са још увек нерешеном темом стандардизације ромског језика, уз посебан преглед актуелне језичке политике са акцентом на положај ромског језика у Србији, аутора Горана Башића. Следе радови који се баве очувањем и заштитом ромског језика у земљама у региону (Игора Лакића и Вере Клопчич, донекле и прилог Хедине Тахировић Сијерчић).

Настава ромског језика била је планирана као једна од основних тема: ипак, стањем наставе ромског језика у Србији бави се само коауторски рад Јелене Филиповић и Јулијане Вучо, а студија Масако Ватабе аутоматском језичком обрадом ромске граматике и њеном применом у формалној настави.

У зборнику следи тематски блок радова који се баве анализом садашњег стања у ромолошкој лингвистици у Србији: применом корпусне лингвистике бави се студија Свенке Савић, актуелним теренским истраживањима ромског језика студија Светлане Ћирковић, а стањем у ромолошкој лексикографији студија Љубице Ђурић. Нека конкретна питања лексикографске обрађености ромских модалних

глагола проблематизује прилог Рајка Ђурића. Домену историје ромологије у Србији (са анализираним узорцима говора београдских Рома са краја 19. века) припада студија Биљане Сикимић, а прилог Анамарије Сореску Маринковић из угла антрополошке лингвистике прати феномене употребе ромског језика у литургијској пракси малих верских заједница и тиме анализира звучни ромски језички пејзаж из савремене, неспорно ефемерне перспективе.

Радови који се у коначној форми објављују у зборнику припадају следећим лингвистичким поддисциплинама: језичка политика и заштита језика, методика наставе ромског језика, историја и преглед ромолошке лингвистике у Србији као и лингвистичка антропологија. Тематски блок језичке политике почиње уводним радом Горана Башића о службеној употреби ромског језика у Србији. Неке радове прожима одјек актуелне расправе о различитим задацима ромологије као науке и као примењене дисциплине, односно разматрања о приоритету лингвистичког описа у односу на активности у раду на стандардизацији. У зборник су укључена различита, понекад међусобно супротстављена мишљења о стандардизацији и начинима стандардизације ромског језика као и посебне улоге ромске (а не само ромолошке) академске заједнице у тим процесима.

Осим ових, у савременој ромологији и иначе актуелних тема, око којих ни данас у светској академској заједници нема јединственог става, кроз радове се може сагледати и слика знатно унапредовалог стања у ромологији на некадашњем југословенском простору који, између осталог, одликује пролиферација аматерских лексикографских покушаја, употреба и (зло)употреба лексикографије. О овом феномену посебно реферишу студије Вере Клопчич, Љубице Ђурић, Рајка Ђурића, Свенке Савић, али и других аутора који се ове теме узгредно дотичу, свако на свој начин.

Већина радова у зборнику обухвата по неколико лингвистичких и сродних ромолошких тема, а аутори се често међусобно допуњавају и тематски надовезују: питањима стандардизације ромског језика, свака из свог угла, баве се студије Свенке Савић, Баје Саитовића, Љатифа Демира и Марсела Куртијадеа. Значајне предлоге за рад на корпусу дају Свенка Савић и Светлана Ћирковић. Валоризацијом преводилаштва са ромског и на ромски баве се посебно Свенка Савић и Хедина Тахировић Сијерчић.

Зборник као целина показује и то да је у Србији и у региону стасала нова генерација лингвиста ромолога, способна да се бави ромолошком лингвистиком као универзалном научном дисциплином, која, и када се бави анализом локалног, мора уважавати достигнућа светске науке.

Академик Тибор Варади и др Биљана Сикимић

РОМСКИ ЈЕЗИК: АКТУЕЛНИ ПРОЦЕСИ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ У СРБИЈИ

Баја Лукин Саитовић*

А п с т р а к т . – Рад даје историјат и критички преглед ставова о ромском језику од стране ромских лидера и истраживача у Србији. Анализирани су идеолошки ставови о потреби стандардизације ромског језика и аутентичности носилаца ромског језика као матерњег, као ауторитета у овој области.

Кључне речи: ромски језик, језичка идеологија, ставови о језику, лидери, стандардизација

Ромски језик је данас постао наставни предмет у многобројним основним школама југоисточне и централне Европе, затим у гимназијама (Мађарске и Чешке Републике), постао је студијски предмет на универзитетима у Паризу, Трсту, Прагу, Грацу, Букурешту, Будимпешти, Великом Трнову, Нитри, Печују, Манчестеру, Хелсинкију, Архусу. У Сједињеним Америчким Државама ромски језик се предаје на Универзитету у Чикагу и на Универзитету у Тексасу, у граду Остину. У неколико европских држава, као што су Македонија и Мађарска, ромски језик је ушао у политички и јавни живот. Државе које су Ромима признале статус националних мањина и државе које су ратификовале Европску повељу о регионалним и мањинским језицима, дале су постицај и створиле елементарне услове да ромски језик постане члан европске језичке заједнице. Савремени научни центри

* Канцеларија за људска и мањинска права, Влада Републике Србије, Београд

за истраживање ромског језика, нажалост, не налазе се на Балкану већ у централној Европи и Великој Британији.¹

Социолингвисти не слажу се увек око тога да ли је језик прва и најважнија одлика неког народа. Језик је друштвено-културни феномен, односно један од доминантних фактора сваке културе. Његов развој условљен је друштвено-политичким и историјско-економским околностима у којима се заједница која говори тим језиком развија. Ромски језик, због своје „нетериторијалности“ показао се веома специфичним у домену социолингвистике и језичке политике.

О ПОЧЕЦИМА ИСТРАЖИВАЊА РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ И ЈУГОСЛАВИЈИ

Овај прилог има за циљ да покаже улогу ромске интелектуалне елите – како лидера тако и лингвиста – у текућем процесу стандардизације ромског језика у Србији и региону, будући да је у питању процес дугог трајања, започет још у време југословенске државне заједнице.² У другом делу овог излагања следи преглед новијих лингвистичких радова чији су аутори Роми из Србије, као и избор социолингвистичких ставова Рома интелектуалаца из Србије о свом језику. Библиографија ромолошких радова Марије Далбело (Dalbello 1989) данас је већ застарела, новије ромолошке радове пописују библиографије у монографијама Драгољуба Ацковића, а постоје и специјализоване ромолошке библиографије (Станковић/Новаковић 2016 и Нишка ромолошка библиографија 2017).

За истраживања ромског језика у некадашњој Југославији, највећа заслуга припада сарајевском ромологу Радету Ухлику (1899–1991). Ухлик се бавио лексикографским радом, сакупљањем ромског фолклора, као и преводилаштвом. Значајан допринос светској ромологији дао је кроз своја два речника: „Српскохрватско-цигански“ (1947) чија је енглеска верзија објављена током Другог светског рата у Ливерпулу (1943) и „Српскохрватско-ромско-енглески речник“ (1983), као и низом лингвистичких студија заснованим на босанским гурбетским говорима ромског језика. У међуратном периоду ромским језиком и културом се бавио, данас практично заборављени београдски

¹ О научним центрима ромолошке лингвистике у којима се одвија континуиран, систематски тимски рад на ромском језику в. Сикимић 2013. У овом смислу илустративна је и монографија „Школа ромологије“ (објављена у Новом Саду 2006) која садржи и радове светски познатих ауторитета за ромски језик у преводу на српски.

² Актуелне ставове неромске интелектуалне и академске елите о Ромима анализирао је антрополог Милош Зарић (Зарић 2015).

Ром, адвокат Светозар Симић³ који је, по свему судећи, сарађивао са Радетом Ухликом у његовим лингвистичким истраживањима и издавао лист *Romano lil* (објављена су три броја, 1935. године у Београду).

РОМОЛОЗИ И РОМОЛОГИЈА

У оквиру ромолошке академске заједнице, на светском нивоу, већ пар деценија је у току дебата о аутентичности дискурса о ромском језику. Управо је ромски језик данас добар пример улоге језика у процесима етничке консолидације, па угледни ромолог Јарон Матрас сматра да стандардизација није нужно повезана са „територијализацијом“ језика, већ да појединци преузимају „власништво“ над језиком и преговарају о језичкој пракси. Ови процеси доводе до плурализма језичких форми а не до унификације (Matras 2015). На трагу ових идеја, потребно је указати да је после распада југословенске заједнице дошло до дивергенције у процесима планирања ромског језика и сепаратног развоја у свакој од новонасталих држава. Паралелно је текао процес укључивања ромског језика на електронске медије, где се видљивост ромског језика у неким доменима планирала контролисано, са институционалном подршком државе, али много више стихијски, од стране различитих невладиних организација и бројних приватних иницијатива. Једнако је тешко сагледати тренутно стање ромског језика у токовима приватне електронске комуникације (електронска пошта, поруке на мобилним телефонима).⁴ Данашње фактичко постојање различитих стандарда ромског језика – само у државама насталим распадом Југославије, да се не помињу друге европске државе – говори у прилог тезе да је ромски језик данас дефинитивно постао полицентричан, попут некадашњег српскохрватског језика.

Матрас такође одлично уочава да се у новије време ромски активисти окрећу европском нивоу одлучивања ради признавања и подршке: у томе се веома разликују од уобичајених процеса језичке стандардизације јер се ослањају на симболичку подршку транснационалних организација власти (Matras 2015: 297).

Последњих двадесетак година у светској ромологији присутан је тренд да се ромологијом све више баве и истраживачи Роми, а овај је тренд данас видљив и у Србији и у земљама региона. Бављење лингвистиком, међутим, захтева посебно образовање и специјализацију, па се догађа да се објављују дела спорне научне вредности. У том смислу

³ Детаљније податке о раду Светозара Симића в. у Ацковић 2000: 106–108, Ацковић 2012, Јакшић/Вашић 2005: 22–23.

⁴ Одличну илустрацију стања електронске комуникације на ромском језику пружа речник Хедине Тахировић Сијерчић (Tahirović Sijerčić 2010).

довољно је прихватити добронамерно мишљење угледне загребачке лингвисткиње, хиндолога Здравке Матишић, поводом једне новије граматике ромског језика: „не значи да човјека чини ромологом то што је рођен као Ром и што говори ромски језик“ (Matišić 2014: 213).⁵

Свакако да би у лингвистичка истраживања ромског језика требало укључити носиоце ромског језика, али она не могу бити валидна без подршке професионалних лингвиста, без обзира на њихову националност.⁶

СТАВОВИ О ЈЕЗИКУ

Чини се да су језичка права Рома остајала на маргинама залагања и напора ромских интелектуалаца у Србији (а тако и у Југославији) будући да су пред њима стајали много значајнији и ургентнији задаци: почевши од правног положаја, запошљавања, становања, образовања, социјалне и здравствене заштите. Интересовање за заштиту ромског језика и језичка права настају паралелно са напорима за стварање медија и културе на ромском језику.⁷

Навешћемо у наставку излагања неке ставове Рома интелектуалаца из Србије о свом језику и његовој стандардизацији.

Први конгрес ромског јединства одржан је 8. априла 1995. у Београду и окупио је Роме из Србије и Црне Горе. Значајно место у декларацији коју је Конгрес усвојио заузимала су права на употребу ромског језика (увођење предмета Ромски језик са елементима националне културе, затим отварање катедре за Ромски језик на неком од универзитета, заснивање програма на ромском језику на државним радијима и телевизијама, као и на локалним станицама, покретање листа на ромском језику који би се финансирао из буџета, подршка научним ромолошким часописима и дечијем листу *Čhavrikano lil*) (Asković 2001: 219).

Програмска декларација Ромске конгресне партије (основане 1997) нема посебно поглавље посвећено језичким правима, а језик се

⁵ Шири контекст овог важног научног упозорења гласи: „Професионална је дужност указати на појаву новопечених „стручњака“ и на последице које би прешутно прихватање њих као стручњака могло имати за цијелу нашу заједницу, особито ону академску. Ти „стручњаци“ једноставно за ту струку нису образовани ни формално, ни неформално“ (Matišić 2014: 213).

⁶ Овакав став имају и лингвисти нероми, на пример, професорка Свенка Савић (уп. Savić 2006).

⁷ Искрпни историјат и анализу рада медија на ромском језику в. у Simić 2000: 97–185, Чакан 2000, Радојковић 2007, Валић Недељковић 2012 и др. Савремена књижевност на ромском језику и други облици културе у којима је употреба ромског језика од виталног значаја (филм, позориште) такође је већ била предмет озбиљних студија, уп. на пример, Đurić 2010, Demir 2017.

помиње само узгредно у оквиру залагања за оснивање предшколских одељења у којима би васпитачи били Роми или Ромкиње који подједнако добро говоре српски и ромски језик и иницијативе за покретање сопственог гласила (цео текст декларације у Asković 2001: 220–225).

Ове ставове дели и Ибрахим Османи (2008: 184) када се залаже за подстицање образовања Рома и сматра да је за неуспех у школи од одлучујућег значаја непознавање наставног језика, те да „ромској деци треба дозволити учење на матерњем језику, да са њима ради наставник који познаје матерњи језик. Најбољи је начин да се формира ромски наставни кадар.“ Ову идеју Османи истиче и у закључку свог рада: „Да се изучава матерњи језик (ромски језик је један од битних фактора очувања идентитета и развоја личности), а такође и наставни језик (језик већинског друштва и народа), као битан услов проходности кроз образовне институције. Ови језици би се учили у корелацији и компарацији у зависности од наставних планова и програма“ (Османи 2008: 185). Посебно треба указати на следећи Османијев предлог: „Да се формирају научне институције за језик; на постојећим факултетима отворити катедру са степеновањем и омогућити Ромима стипендирање, стварање кадра за извођење наставе на ромском језику преко курсева. (...) Израдити потребне уџбенике и литературу за нормално извођење наставе на ромском језику.“ (Османи 2008: 185–186). Османи је у овом свом прилогу из 2008. године навео 24 препоруке, било би веома важно данас сагледати шта је од свега овога остварено после десет година.

Сви подаци о увођењу ромског језика у основним школама у Србији, као и наставни планови налазе се на сајту Центра за едукацију Рома и етничких заједница (CEREZ): <http://www.cerez.org.rs>.

Умрежавање и сарадња Рома у региону резултирала су бројним коауторским делима замишљеним као фундаменталне студије: тако је у Македонији објављена нова граматика ромског језика на македонском језику, чији су аутори из Македоније и Србије (Демир/Ђурић/Демир 2010).⁸

Сарадња Рома из Србије и Хрватске резултирала је коауторском монографијом о историји ромске књижевности (Ђурић/Кајтази 2015). Македонски ромолог Љатиф Демир је своју докторску дисертацију одбранио на Универзитету у Загребу (Demir 2017).

Монографија о стандардизацији ромског језика објављена је у Сарајеву (Ђурић 2012), а на њој су радила два Рома ромолога из Београда – Рајко Ђурић и Драгољуб Ацковић.

У исто време долази до сарадње са Ромима из Словеније: где Рајко Ђурић коауторску студију о ромским глаголима објављује на

⁸ Кодификација ромског језика у Македонији заснива се на арлијском дијалекту ромског језика а у раду на кодификацију су учествовали Шаип Јусуф, Виктор Фридман и Доналд Кенрик, за детаље ове кодификације в. Demir 2017: 209–211.

словеначком језику (Ђурић/Horvat 2010), затим историју ромске књижевности (Ђурић/Horvat 2010a) и правопис ромског језика (Horvat/Ђурић 2012). Бајрам Халити са коауторима, на основу свог српско-ромског речника издаје словеначко-ромски речник у Марибору (Haliti/Jurič/Nikolovski/Đonlić 2012). Политиколог Вера Клопчич посебно указује на континуитет регионалне сарадње Рома и посебно истиче значај регионалне сарадње за очување и развој ромског језика у Словенији. Поименично помиње улогу ромских активиста, новинара и писаца Рајка Ђурића, Хедине Тахировић Сијерчић, Љатифа Демира и Драгољуба Ацковића (Klorčič 2016).

ПРЕДУСЛОВИ ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ ЈЕЗИКА

Језичка стандардизација је процес који, према социолингвистима, има четири етапе: избор локалног говора који би требало да обезбеди разумљивост свим говорницима, затим следе процеси кодификације и елаборације који треба да обезбеде стабилност језичког израза и на крају – прихватање које би требало да буде опште, односно неспорно (Haugen 1964). Стратегију планирања ромског језика са прегледом стања регионалних кодификација (у Чешкој, Словачкој, Мађарској, Румунији, Македонији, Србији, Бугарској и другим европским земљама) објавио је Јарон Матрас (Matras 2006). У погледу стања ромског језика у Србији Матрас констатује да се већина публикација издаје на гурбетском/џамбаском дијалекту за које се користи ћирилица, али више латиница. Посебно истиче значај једнојезичног ромског часописа *Them*. Постојећи дидактички материјал резултат је приватне иницијативе, а у време када Матрас пише ову своју анализу већ постоје редовне радио емисије на ромском језику и бројни веб-сајтови (Matras 2006: 19). Аустријски ромолог Дитер Халвакс даје преглед постојећих стратегија кодификације, укључујући ту и норму развијену на академском нивоу, те би стратегије биле: „бескомпромисна“ која прихвата глобалну стратегију (калдерашки говори у Француској или Шведској), затим „пажљивог прилагођавања“ која донекле прихвата конвенције већинског језика (пример су говори Рома у Мађарској) и „умереног прилагођавања“ као у говорима бургенландских Рома у Немачкој (Halwachs 2006: 59–60).

За ромску културу је посебно важно да се у двадесетом веку интензивирао рад на превођењу капиталних културних дела светске културне баштине на ромски језик. Објављен је први превод комплетног Новог завета на ромском, као и Службеник СПЦ, затим Велики требник и Часословац. Све ове књиге превео је Ром, Трифун Димић. На ромски језик преведен је и цео Куран (превео га је такође Ром Муха-

рем Сербезовски), као и Еп о Гилгамешу (уп. Димић 2000). У најновије време преведена су на ромски језик четири јеванђеља (Krasnići/Vakić/Kurtić 2013).

Поменути Ром и ромолог Трифун Димић, поред велике преводиачке активности, пре свега светих књига Српске православне цркве – поменимо поново његов превод Новог завета на ромски језик (Димић 1989), бавио се и прикупљањем ромског фолклора, а покретач је часописа *Ромологија*. Димић је аутор наставног плана и програма за предмет „Језик и национална култура Рома“ (1998. године), и аутор Буквара на ромском језику (2000).⁹ Његово име сада носи библиотека у новосадском насељу Шангај, а у Новом Саду се традиционално организују дани поезије у његову част. Захваљујући његовом труду „Службеник и Нови завет на ромском језику у Српској православној цркви постале су књиге са једнаким правом употребе поред словенског, грчког и савременог српског језика“ (Димић 2000: 137).

Укратко ћу овде поменути само најзначајнија лингвистичка дела Рајка Ђурића. Ту је, на првом месту, његова *Граматика ромског језика* из 2005. и *Стандардизација ромског језика* из 2012. године (објављена и на словеначком језику исте године), затим *Правопис ромског језика* (2011), затим лингвистичка монографија *Ромски глаголи, њихово порекло и значење* из 2009. године (књига је преведена и на словеначки језик: *Romski glagoli, njihov izvor in roten*, 2010, а укључена је и у *Правопис ромског језика*, Ђурић 2011).

Теренским радом и прикупљањем записа на ромском језику бавио се цео низ млађих истраживачица – Ромкиња: Марија Александровић, Станка Димитров, Јелена Јовановић (Александровић, Димитров и Јовановић 2002), затим Рефика Мустафић. Прве лингвистичке покушаје дали су и Роми Златомир Јовановић и Зоран Јовановић.

Важно је поменути и лексикографске покушаје Рома Алије Краснићија и Бајрама Халитија, ма колико они били аматерски. У питању су: *Први ромско-српски; српско-ромски речник* (објављен 2012. године) Алије Краснићија, односно *Српско-ромски речник са граматицом и правописним саветником* Бајрама Халитија из 2011. године. Четврто издање приручника *Ромски са изговором* истог аутора објављено је ове, 2016. године (прво издање приручника *Ромски са изговором* било је 2008. године).

Управо је објављивање овог српско-ромског речника Бајрама Халитија послужило Јарону Матрасу за илустрацију значаја који ромски активисти придају ромском језику. У питању су писма подршке која

⁹ Веома озбиљне критике овог буквара (*Лил графеманго*), штампаног иначе ћирилицом, изнео је Рајко Ђурић. Ова критика и други лингвистички прилози Рајка Ђурића (на пример, о стандардизацији, историји ромског језика) могу се наћи на сајту Центра за едукацију Рома и етничких заједница (CEREZ): <https://www.cerez.org.rs/>.

је Халити лично поставио на ромским мејлинг листама *Romani liloro* и *Romani Virtual Network*.¹⁰ Осим што потврђују значај речника, већина изјава подршке (Георге Сарау, Христо Кјучуков, Јан Хенкок) указује на аутентичност Халитијевог дела, односно на његову инсајдерску позицију у оквиру ромске заједнице. Под 'аутентичношћу' Матрас подразумева захтев да ромско порекло буде индикација кредибилитета и поузданости неког академског подухвата (Matras 2015: 308–309).

Краснићијев речник, са своје стране, све уводне текстове објављује на ромском језику (укључујући ту и рецензију Голуба Јашовића), што свакако има велику симболичку вредност – ромског као језика науке. Сличан поступак био је примењен приликом уређивања зборника радова са међународног научног скупа „Језик и култура Рома“ који је организован у сарадњи са Међународним удржењем Рома: тада су резимеи радова преведени на ромски језик (*Jezik i kultura Roma* 1989). Многа научна издања Нишке ромолошке школе (углавном су у питању социолошке студије) имају или резиме или чак цео текст на ромском језику, што свакако представља важан чин давања гласа ромском језику у научном дискурсу.¹¹

У Србији се у новије време објављују научни радови у целини писани (или преведени) на ромском језику, на пример, лингвистичка студија (Aleksandrović, Savić, Stanojević 2012) објављена је двојезично, аутор превода је вероватно Марија Александровић (постоји коментар приређивача у импресуму зборника да су аутори сами преводили своје радове), односно студија објављена само на ромском, али, нажалост, са много штампарских и других грешака (Aleksandrović 2014).

СТАВОВИ О СТАНДАРДИЗАЦИЈИ

Ромски лидери у новије време редовно у први план стављају потребу за стандардизацијом ромског језика, у том смислу се морају

¹⁰ У штампаном издању речника (Haliti 2011), као рецензенти су наведени Елс де Гроен (Els de Groen) песникиња из Холандије, Георге Сарау (Gheorghe Sarău) професор Универзитета у Букурешту, Хуан де Диос Рамирес-Ередија (Juan de Dios Ramírez-Heredia) председник Уније Рома Шпаније, Јан Хенкок (Ian Hancock) директор програма Ромских студија у Остину, Христо Кјучуков (Hristo Kuchukov) професор Универзитета у Нитри и Берлину, професор Сантино Спинели (Santino Spinelli) и Милица Лилић Јефтимјевић. Њихове рецензије објављене су у целини на почетку речника. Као консултанти и супервизори речника наведени су, поново, Георге Сарау и Весна Алексић.

¹¹ Тако је, на пример, монографија о ромским занимањима објављена тројезично, на српском, ромском и енглеском језику (Cvetković 2003). У зборнику *Роми на раскршћу* сви наслови радова преведени су на ромски језик као и поговор на тему ромске радио школе (*Romi na raskršću* 2002). Неколико наслова Нишке ромолошке школе штампано је двојезично – на енглеском и ромском језику. Комплетну библиографију Нишке ромолошке школе в. у: *Нишка ромолошка школа* 2017.

разумети и ставови Ђуре Симића поводом објављивања зборника *Језик и култура Рома* (1989): „Бављење проблемом формирања језичког стандарда Рома целог света (што подразумева усвајање јединственог алфабета, кодификацију, ортографске, граматичке и лексичке норме, утврђивање стандардизације стручно-научне терминологије итд) у ситуацији у којој код Рома, као и у случају етничког идентитета, постоји неоспорно субјективно осећање језичког јединства (...) историјски је императив и неодложан задатак“ (Simić 2000: 53–54). Ромски лидер Ђура Симић сматра да је за решење ромског језичког питања уз „концентрацију научних снага, финансијских и организационих напора“ неопходна и друштвена мобилизација Рома и међународне заједнице (Simić 2000: 54–55).

Слични ставови, али у екстензивној и елаборисаној форми објављени су у закључцима Јавне трибине Рома са темом „Положај и права Рома у Југославији“ у Нишу, јуна 2000, а тичу се увођења и равноправног коришћења језика Рома у образовању, јавном информисању и издавачкој делатности и посебно потребе „формирања јединственог стандардног језика као заједничког инструмента цивилизације и културе свих Рома“ (Simić 2000: 190–191). Закључци даље указују на потребу ангажовања „знатних стручних снага и финансијских средстава, добру организацију и широку друштвену мобилизацију, пре свега самих Рома, али и научних институција у земљи и иностранству“, те да је то „задатак за групу специјалиста из различитих области науке“. Решење овог задатка могло би бити оснивање научног института за истраживање ромског језика, историје и културе од ширег регионалног значаја, пре свега балканског. У закључцима се предлажу и конкретни лингвистички задаци, који би, осим стандардизације „ромског заједничког језика“, били издавање ромолошког часописа, израду ромске енциклопедије, експликативног речника ромског језика, двојезичних и разних стручних речника (Simić 2000: 191). Аутори закључака верују да се формирањем стандардног ромског језика „неће негирати вредност сваког ромског дијалекта и његових говорника.“ Саму стандардизацију, указује се даље, могла би да обави Српска академија наука и уметности у оквиру посебно формираног фонда и стручних комисија (Simić 2000: 192).

Слично мишљење о стандардизацији као приоритету изнео је и Ибрахим Османи у студији посвећеној гласовном систему ромског језика: „прва и најглавнија ствар коју треба решити, то је доношење Ромима јединственог језика, а из тог језика бисмо лакше дошли до јединственог писма“ (Османи 2000: 144).

Да ли се може рећи да је у свету већ формиран заједнички стандардни језик Рома? Да, слободно можемо рећи да стандардни језик Рома постоји. Формирање стандардног ромског језика диктирају и

потребе образовања и информисања на језику Рома, јер се број школа у којима се учи ромски језик и број гласила из дана у дан повећава. И Роми, као и припадници других цивилизованих народа, треба да у школама уче свој стандардни језик, а не поједине његове дијалекте. Исто тако новине, радио, телевизија и часописи треба да објављују чланке и друге радове на стандардном ромском језику који је подједнако разумљив и близак свим Ромима света.

Било би веома значајно истражити разлоге за неприхватање, тачније селективно прихватање правописа Марсела Куртијадеа у данашњој Србији (овај правопис је, треба подсетити, прихваћен на 4. Конгресу Рома у Лондону 1990), али једнако и слаб одјек британског ромолога Јарона Матраса о језичком плурализму (Matras 2006).

УГРОЖЕНОСТ РОМСКОГ ЈЕЗИКА

Ставови о угрожености ромског језика постали су стално место у научном дискурсу, пре свега лингвиста али и других који се баве заштитом језика – културолога, социолога културе, правника. Чини се да је покретач овог лингвистичког активизма било званично стављање ромског језика на листу угрожених језика Унеска (на листи означен као „дефинитивно угрожен“ са проценом око три и по милиона говорника у целом свету, али се не преноси млађим генерацијама). Ромски језик се званично сматра угроженим од стране Унеска већ од 1993. године када је укључен у „Црвену књигу угрожених језика“ (UNESCO 1993), овај статус се наставља у свим каснијим издањима Унесковог Атласа угрожених језика.

Још много пре тог формалног чина постављања на листу, тема угрожености ромског језика била је у фокусу само лингвиста, али је ромски интелектуалци у Србији и региону нису имали у својој агенди. Осим језичке стандардизације и лексикографије, лингвистичке теме које обрађују ромски аутори у Србији дијахроно су оријентисане, те се тако Драгољуб Ацковић бави историјатом ромолошких лингвистичких истраживања (Asković 2013: 57–60), а код већине истраживача доминирају прегледи историје ромског језика и етимолошка разматрања, што је све само посредно везано за заштиту језика.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Преглед добрих идеја и иницијатива које су предлагали сами Роми током дугог процеса освешћивања својих језичких права и – истовремено – обавеза треба поново узети у обзир и истовремено

прихватити испружену руку стручњака, лингвиста у заједничком задатку заштите и комплексног неговања ромског језика као целине и заједничког богатства. Потребно је додатно усмерити снаге ка раду на непосредној заштити ромског језика што подразумева пре свега борбу за преношење матерњег језика новим генерацијама и промену данас владајућих негативних ставова о матерњем језику као мање вредном у оквиру сваке ромске породице.

ЛИТЕРАТУРА

- Ацковић, Драгољуб. „Самоорганизовање београдских Рома у периоду између два светска рата“, *Цигани/Роми у прошлости и данас* (М. Мацура, ур.), Београд: САНУ, Комисија за проучавање живота и обичаја Рома, 2000, 97–110.
- Валић Недељковић, Дубравка. „Покрајински сервис Војводине: програми на ромском језику“, *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције* (Т. Варади, Г. Башић, ур.), Београд: САНУ, Комисија за проучавање живота и обичаја Рома, 2012, 365–376.
- Демир, Љатиф, Ђурић, Рајко, Демир, Фатиме. *Граматика на ромскиот јазик*, Скопје: Дархиа, 2010.
- Димић, Трифун. „Светописамски текстови на ромском језику“, *Цигани/Роми у прошлости и данас* (М. Мацура, ур.), Београд: САНУ, 2000, 135–138.
- Димић, Трифун. *Лил графеманго*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- Ђурић, Рајко. *Граматика ромског језика. Gramatika e rromane chibaki*, Нови Београд: Откровење: Pfučaripen, 2005.
- Зарић, Милош. „Ромска култура у политичком и интелектуалном дискурсу“, *Гласник Етнографског музеја* 79, Београд, 2015, 141–163.
- Нишка ромолошка школа. *Нишка ромолошка школа. Библиографија* (Д. Тодоровић, ур.), Ниш: Универзитетска библиотека „Никола Тесла“, Југословенско удружење за научно истраживање религије, Машински факултет Универзитета у Нишу, 2017.
- Османи, Ибрахим (2008). „Путеви изласка из таме: не/могућност школовања ромске деце“, *Теме* XXXII//1, Ниш, 181–187.
- Османи, Ибрахим. „Гласовни систем у ромском језику“, *Цигани/Роми у прошлости и данас* (М. Мацура, ур.), Београд: САНУ, 2000, 139–152.
- Радојковић, Мирољуб. „Радидифузни медији и идентитет Рома у Србији“, *Друштвене науке о Ромима у Србији*, Београд: САНУ, Комисија за проучавање живота и обичаја Рома, 2007, 67–79.
- Сикимић, Биљана. „Франц Миклошић и ромологија“, *Зборник у част двестоте годишњице рођења Франца Миклошича* (Ј. Грковић-Мејдор, А. Лома, ур.), Београд: САНУ, Посебна издања 674, 2013, 435–454.
- Станковић, Сузана; Новаковић, Маја. *Роми у библиотечким збиркама. Библиографија*, Ниш: Народна библиотека „Стеван Сремац“, 2016.

- Чакан, Деана. „Роми и медији“, *Цигани/Роми у прошлости и данас* (М. Мацура, ур.), Београд: САНУ, Комисија за проучавање живота и обичаја Рома, 2000, 111–116.
- Ацковић, Драголјуб. *Nacija smo a ne Cigani*, Београд: Rrominterpress, 2001.
- Ацковић, Драголјуб. *Tradicionalna nematerijalna kulturna baština Roma*, Београд: Rrominterpres, 2012.
- Ацковић, Драголјуб. „Ogled o proučavanju romskog jezika“, у: Ђурић, Рајко, *Standardizacija romskog jezika*, Сарајево: Удружење Кали Сара, Ромски информативни центар, 2012а, 13–30.
- Ацковић, Драголјуб. *Tradicionalna kultura Roma u Srbiji*, Београд: Rrominterpress, 2013.
- Александровић, Марија. „Alava pale njamurja ande rromani čhib katar e sikamne VIII klaso fundoske školake ande Vojvodina: rromani čhib“, *Iz riznice multietničke Vojvodine. Jezik – kultura – društvo: sistem rodbinskih odnosa u jezicima nacionalnih zajednica u Vojvodini*, Нови Сад: Педагошки завод Вojvodine, Филозофски факултет, 2014, 129–139.
- Александровић, Марија; Станка Димитров; Јелена Јовановић. *Mladi istraživači Romi – Džanglimasko čidipe terne Rromengo 1999–2002*, Нови Сад: Futura publikacije, 2002.
- Александровић, Марија; Савић Свенка; Станојевић, Данијела. „Pozdravljanje i oslovljavanje u romskom jeziku“, *Iz riznice multietničke Vojvodine* (D. Stanojević, S. Savić, прir.), Нови Сад: Педагошки завод Вojvodine, 2012, 10–32.
- Цветковић, Владимир. *Sa margina... Romi zanimanja*. Ниш: Punta, 2003.
- Далбело, Марија. „Prilog bibliografiji o Romima (Ciganima) u SFR Jugoslaviji s posebnim obzirom na etnološku i folklorističku građu u periodici“. *Jezik i kultura Roma*. Сарајево: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1989, 429–499.
- Демир, Лјатиф. *Književni i jezički aspekti kulture Roma Jerlija u Makedoniji*, Загреб: Филозофски факултет (одбранјена докторска дисертација), 2017.
- Димић, Трифун, прев. (1989). *Sumnalo evanđelje Isusosko Hristosko e Jovanostar*, Београд: Библијско друштво, Нови Сад: Добра вест.
- Ђурић, Рајко. *Istorija romske književnosti*, Вршач: Književna opština, 2010.
- Ђурић, Рајко. *Pravopis romskoga jezika*. Вршач: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov“, 2011.
- Ђурић, Рајко. *Standardizacija romskog jezika*, Сарајево: Удружење Кали Сара, Ромски информативни центар, 2012.
- Ђурић, Рајко, Хорват, Јожек. *Romski glagoli, njihov izvor in pomen*, Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije, 2010.
- Ђурић, Рајко, Хорват, Јожек. *Zgodovina romske književnosti*, Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije, 2010а.
- Ђурић, Рајко, Кајтази Вељко. *Povijest romske književnosti*, Загреб: Удруга за промицање образовања Рома у Републици Хрватској „Кали Сара“, 2015.
- Халити, Бајрам. *Srpsko-romski rečnik sa gramatikom i pravopisnim savetnikom*, Нови Сад: Prometej, 2011.
- Халити, Бајрам; Јурић, Петра; Николовски, Гјоко; Ђонлић, Хаземина. *Slovensko-romski slovar* (на основи србско-ромског словарја авторја Бајрама Халитија), Марибор: Frekvenca, 2012.

- Halwachs, Dieter W. „Romski jezik: uvodni pregled“, *Škola romologije* (S. Savić, V. Mitro, prir.), Novi Sad: Futura publikacije, 2006, 34–67.
- Haugen, Einar. “Dialect, Language, Nation”, *American anthropologist* 68/4, 1966, 922–935.
- Horvat, Jožek; Đurić, Rajko. *Standardizacija romskega jezika: dodatek k učnemu pripomočku*, Murska Sobota: Zveza Romov Slovenije, 2012.
- Jakšić, Božidar; Bašić, Goran. *Umetnost preživljavanja. Gde i kako žive Romi u Srbiji*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2005.
- Jezik i kultura Roma. *Jezik i kultura Roma*, Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1989.
- Kajtazi, Veljko. *Romano-kroacijako thaj kroacijako-romani alavari*, Zagreb: Odjel za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva i „Kali Sara“, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj, 2008.
- Klopčič, Vera. „Značenje regionalne suradnje za očuvanje jezika i kulture Roma“, *Političke perspektive* 8/3, Zagreb, 2016, 83–97.
- Krasnići, Alija. *Angluno rromano-srbikano, srbikano-rromano alavari*, Subotica: Rromane pustika, 2012.
- Krasnići, Alija; Bakić, Šefir; Kurtić, Tane. *O džuvdipe thaj buti e Isus Hristoski: star evangeliumura*, Beograd: Biblijsko društvo Srbije, 2013.
- Matišić, Zdravka. „Što nam je ponuđeno za učenje romskoga jezika“, *Rasprave* 40/1, Zagreb, 2014, 206–213.
- Matras, Yaron. „Budućnost romskog jezika: u susret politici lingvističkog pluralizma“, *Škola romologije* (S. Savić, V. Mitro, prir.), Novi Sad: Futura publikacije, 2006, 14–33.
- Matras, Yaron. “Transnational policy and ‘authenticity’ discourses on Romani language and identity”, *Language in society* 44, 2015, 295–316.
- Romi na raskršću. *Romi na raskršću. Prava manjina i manjinskih zajednica* (D. B. Đorđević, J. Živković, ur.), Niš: Punta, Društvo dobre akcije, Komrenski sociološki susreti, Bahtalo drom, 2002.
- Savić, Svenka. „Zašto je potrebna standardizacija romskog jezika: put do stvaranja nacionalne elite“, *Škola romologije* (S. Savić, V. Mitro, prir.), Novi Sad: Futura publikacije, 2006, 10–13.
- Simić, Đura. *Kultura, obrazovanje i medijska informisanost Roma*, Niš: Savez Roma Jugoslavije, 2000.
- Tahirović Sijerčić, Hedina. *Bosansko-romski i romsko-bosanski rječnik. Bosnaki-Rromani thaj Rromani-Bosnaki alavari*, Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2010.
- UNESCO. *Red book of endangered languages*, UNESCO, 1993.

Baja Lukin Saitović

ROMANI: CURRENT STANDARDIZATION PROCESSES IN SERBIA

S u m m a r y

The paper offers a historical and critical overview of the views on the Romani language held by Roma leaders and researchers in Serbia. It takes an analytical look at the ideological positions on the need for Romani language standardization and at the authenticity of native Romani speakers as authorities in the field.

Key words: Romani, language ideology, language attitudes, leaders, standardization